

Lujza Urbancová
ORCID: 0000-0002-8465-7637

Univerzita Mateja Bela
Banská Bystrica, Slovenská republika

Kontextová senzitivnosť pomenovania osôb mužského rodu¹

<https://doi.org/10.34739/clit.2021.15.02>

Contextual Sensitiveness of Words Referring to Male Persons

The author pays attention to lexical meaning of contextual sensitive words. The meaning can vary in various texts. Although the meaning is diverse, people understand it in communication due to a broader context, for example, stereotypes existing in a society. The paper deals with the words *chlap*, *muž* and their common adjective collocations. It also includes the social part of lexical meaning of the adjective *dobrý* used together with the noun *chlap*. The study of the Slovak national corpora confirms that the social part of the meaning mirrors gender system of Slovak society.

Keywords: gender, sex, contextual sensitiveness, social part of the lexical meaning, pragmatics

*Chcem poďakovať všetkým slovenským chlapom,
že sme dopriali žene zastávať takýto post.*

(Vyjadrenie popredného slovenského politika
po zvolení prvej slovenskej prezidentky)

Text nadväzuje na príspevok *Socializovaná zložka lexikálneho významu oslovenia žien a mužov*, prezentovaný na medzinárodnom vedeckom seminári *Obrazy sveta ako výskumná doména humanitných vied*. *Produkcía, distribúcia, recepcia a spracovávanie obrazov sveta*

---

¹Text bol napísaný v rámci riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry Slovenskej republiky číslo 1/0747/18 *Obrazy sveta ako výskumná doména humanitných vied. Produkcía, distribúcia, recepcia a spracovanie obrazov sveta*; vedúci riešiteľ: M. Golema.

(10. – 11. september 2019 Siedlce)². Základným východiskom je prístup k lexikálnemu významu cez prizmu pragmatiky – všimame si kontextovo senzitivne lexémy. Túto oblasť výskumu charakterizuje J. Dolník³:

Do oblasti pragmatického skúmania patria tie jazykové javy, ktoré sa vyznačujú takou kontextovou senzitivnosťou, že ich interpretácia je prvotne spätá s kontextovými faktormi (...) Kontext sa tu chápe v najširšom zmysle: okrem jazykového kontextu patria k nemu komunikanti, ich znalosti a predpoklady, ako aj situácia (...), v ktorej sa rečový akt realizuje. Môžeme predpokladať, že kontextová senzitivnosť lexém je ovplyvnená pomenúvanou entitou a jej situovaním v spoločnosti v istom čase a priestore. Práve lexémy označujúce osoby mužského alebo ženského rodu považujeme za úzko späté so societou.

Lidé se definují mnoha různými způsoby – a jedním z těch nejzákladnějších je, když řeknou „jsem muž“ nebo „jsem žena“, když se vymezují z hlediska pohlaví. Sdělení, které takovou jednoduchou větou vysílají, však přesahuje pouhý anatomický popis jejich vlastního těla. Právě tak totiž vyvolává představu určitého souboru osobních vlastností a vzorců chování, které se k nim vztahují⁴.

Označenie *muž* alebo *žena*, reflektujúce pohlavie, je v našej spoločnosti kľúčové – dokumentuje to napríklad označenie pohlavia v identifikačných dokladoch alebo otázka naň ako jedna z prvých v dotazníkoch či iných dokumentoch zisťujúcich osobné údaje. Spoločnosť formuje sociálne pohlavie, čiže rod (angl. gender).

Každá spoločnosť svým členom predpisuje určité vlastnosti, spôsoby chováni a vzorce vzájomné interakcie v závislosti na jejich pohlaví. Tyto predpisy jsou zakotveny ve společenských institucích, jako jsou hospodářství, politický systém, vzdělávací systém, náboženství, rodinné uspořádání aj. Institucionalizované vzorce genderové diferenciace jsou souhrnně označovány jako pohlavně-genderový systém společnosti⁵.

Pohlavno-rodový systém spoločnosti sa prejavuje v kultúre v širšom zmysle slova, teda aj v jazyku. Emblematickým príkladom je jazykový materiál z frazeológie. Sonda do slovenského paremiologického fondu

² L. Urbancová, *Socializovaná zložka lexikálneho významu oslovenia žien a mužov*, „Inskrypcje“ 2020, R VIII, z. 2 (15), s. 69-76.

³ J. Dolník, *Všeobecná jazykoveda*, Bratislava 2009, s. 252.

⁴ C.M. Renzetti, D. Curran, *Ženy, muži, společnost*, Praha 2005, s. 20.

⁵ *Ibidem*, s. 21.

ukázala inventár vlastností pripisovaných ženám a mužom v prísloviach a porekadlách, napr. žena rada klame, je klebetná, prehnane citlivá, má byť pri nadväzovaní vzťahu pasívna, nevydatá je príťažou pre rodinu; muž nemusí byť krásny a pri hľadaní partnerky je aktívny, vo vzťahu je dominantný, je živiteľ rodiny a keď bije ženu, je to spoločensky akceptované, ba až žiadané⁶. Paremiologický materiál petrifikuje v spoločnosti platné vzorce správania, ale na druhej strane svojou komunikačnou existenciou vzorce revitalizuje. Podporuje existenciu stereotypov, v našom prípade rodových stereotypov ako sociálne konštruovaných obrazov ženskosti a mužskosti. V roku 2006 bol v Inštitúte pre verejné otázky uskutočnený výskum vlastností dôležitých pre správnu ženu a správneho muža. Autorka výsledky zhrnula:

(...) celkový normatívny obraz správneho muža väčšmi zvyrazňuje aktívny, asertívny prístup k práci či k verejnému pôsobeniu, orientáciu na výkon a úspech. Na druhej strane obraz správnej ženy kombinuje tri dimenzie: vystupuje ako vzorná matka, gazdina a strážkyňa rodinného kozuba; ako utešovateľka, povzbudzovateľka či „empatické ucho“; ako nositeľka atraktívneho zovňajšku, ktorý je predpokladom jej úspechu vo verejnej i v súkromnej sfére⁷.

Z výskumu vyplynulo, že vlastnosti pripisované ľuďom v slovenskej spoločnosti je možné rozdeliť na špecificky ženské, „najmä schopnosť postarať sa o domácnosť, byť príjemnou spoločníčkou, jemnosť a citlivosť k problémom iných, príjemný vzhľad či krása“; mužské: „predovšetkým ich schopnosť finančne zabezpečiť rodinu, presadiť sa v zamestnaní, samostatne sa rozhodovať, podnikavosť a schopnosť obracať sa vo svete, autorita doma

⁶ M. Kováčiková, *Obráz muža a ženy v slovenskom paremiologickom fonde*, Bratislava 2012, s. 85-86. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov parémii z daného textu: Cudziemu psovi, koňovi a žene never. Ani to čert nevymyslí, čo má žena v svojej mysli. Kde husi, tu smrad a štebety; kde ženy, tu svár a klebety. Ženská robota a ženská reč nemá konca. Žena muža jazykom bije a muž ženu päťou. Psovi, keď spí, Cigánovi, keď sľubuje, a žene, keď plače, never. Opitá žena, ostrihaná sviňa, skosené konope, všetko je jednaké. Strom bez kvetu a panna bez studu zriedka k akému úžitku prídu. Sadaj ty aj v kúte, ak budeš statočná, nájdu te. Stará dievka ako krosná v dome zavadzia. Chlap nech je len trochu krajší od čerta, už je dosť pekný. Keď ženu ubiješ, akoby si roľu poviezol. Peniaze sú dobré čítané a žena bitá. Žena je ako drevená nádoba; ak ju nepobiješ, rozsuší sa. Chlap do sveta, žena nech doma sedí. To je žena, čo deti rodí. Nech sa nežení, kto ženu a deti nemá čím vyživiť. Žena je len večeň oproti mužovi. Beda tomu domovi, kde rozkazuje krava volovi. Nešťastný taký dom býva, kde kohút kotkodáka a sliepka kikiríka.

⁷ Z. Bútorová, *Ženy a muži v priesečníku spoločenských očakávaní, Ona a on na Slovensku. Zaoštrene na rod a vek*, Bratislava 2008, s. 21-22.

či v rodine, fyzická sila“. Tretím okruhom sú univerzálne ľudské vlastnosti rodovo nevýrazné, avšak aj pri nich je tendencia rodovo ich rozlišovať:

Takou vlastnosťou je na jednej strane tolerancia k iným, ktorá sa väčšmi očakáva od žien; na druhej strane viaceré vlastnosti, ktoré sa väčšmi očakávajú od mužov: racionálne myslenie; čo najvyššie vzdelanie; túžba vyniknúť v práci; záujem o veci verejné; schopnosť obetovať sa pre spoločnosť, vlasť či národ⁸.

Pri prekrytí výsledkov sondy do paremiologického fondu a výskumu na začiatku 20. storočia zistíme isté paralely, napríklad u mužov je to prevaha fyzickej sily, dominantnosť či úloha zabezpečiť rodinu v materiálnej oblasti. Uvedené analýzy naznačujú širší kontext, v ktorom sa význam kontextovo senzitivných lexém dotvára. Slovenská spoločnosť je stále výrazne rodovo diferencovaná, čo dokumentuje akcentovanie pohlavia osôb pri rôznych spoločenských situáciách, napríklad pri voľbe slovenskej prezidentky. Táto udalosť eskalovala rodovo stereotypné a rodovo zamerané komentáre, ako dokumentuje citát na začiatku.

Ďalším ukazovateľom pohlavno-rodového systému spoločnosti je fakt, že pohlavná diferencovať našla odraz v slovenskom jazyku v podobe kategórie gramatického rodu. Vo väčšine kontextov nemusí byť pohlavie pomenúvanej osoby relevantné, avšak jazyky s rozvinutou kategóriou rodu, napríklad slovanské, ho za dôležité považujú. Na druhej strane sa vyvinula kategória generického maskulína, obsahujúca mužský aj ženský rod vo formálne vytvorenom pomenovaní mužského rodu. Vytvára sa tým neutrálnosť mužského rodu a príznakosť ženského.

Pohlavno-rodový systém spoločnosti má dosah nielen na gramatické kategórie, ale odzrkadľuje sa aj v jednotlivých lexémach, resp. v ich lexikálnom význame. Takéto komponenty lexikálneho významu neraz vznikajú priamo v komunikačnej aktivite ako odraz poznatkov o pomenúvanej entite a nie sú považované za základné (invariantné) komponenty lexikálneho významu uvedené napríklad v slovníkoch. Pragmatická orientácia na lexikálny význam „ako súčasť ľudskej činnosti, ako aspekt konania“⁹ umožňuje nachádzať zložky lexikálneho významu, ktoré nie sú postihnuté v lexikografických príručkách, ale aktivujú sa v konkrétnych textoch. J. Dolník konštatuje, že „sémantika sa pragmatizuje

---

⁸ *Ibidem*, s. 21.

⁹ J. Dolník, *Jazyk v pragmatike*, Bratislava 2018, s. 108.

tým, že sa prihliada na to, čo sa deje v ďalších komunikačných situáciách v súvislosti s pomenovaným (a tým aj identifikovaným) predmetom. V nich sa hovorí o ďalších jeho príznakoch, ktoré sa uštalujú v mentálnom svete používateľov jazyka ako znalosti vzťahujúce sa na daný predmet.“¹⁰ Lexikálny význam lexémy použitej v istom kontexte odráža mentálny svet komunikujúcich osôb, ale zároveň aj mentálny svet širšieho komunikačného kolektívu, pretože ak si chceme pri komunikácii rozumieť, musí byť lexikálny význam aktualizovaný v konkrétnom texte zrozumiteľný. Socializovaná zložka lexikálneho významu teda obsahuje významové komponenty stabilizované v komunikačnom kolektíve¹¹.

Všimnime si, ako sa socializované významové komponenty lexém prejavujú v kolokáciách, konkrétne v kolokáciách s lexémami *chlap*, *muž*. Na porovnanie, resp. na podloženie odrazu rodovo-pohlavného systému v jazyku zisťujeme aj kolokácie s lexémou *žena*. Na základe už uvedených rodových stereotypov by sme mohli predpokladať, že táto stereotypizácia nájde odraz aj v kolokáciách. V tabuľke uvádzame 20 najfrekvencovanejších adjektív zistených v Slovenskom národnom korpuse (verzia prim-9.0-public-vyv).

Tabuľka 1. Adjektívne kolokácie s lexémami *chlap*, *muž*, *žena* (usporiadané podľa frekvencie)

	Adj. + <i>chlap</i>	Adj. + <i>muž</i>	Adj. + <i>žena</i>
1.	<i>starý</i>	<i>mladý</i>	<i>mladá</i>
2.	<i>dobrý</i>	<i>ročný*</i>	<i>stará</i>
3.	<i>mocný</i>	<i>starý</i>	<i>tehotná</i>
4.	<i>správny</i>	<i>neznámy</i>	<i>krásna</i>
5.	<i>cudzí</i>	<i>dospelý</i>	<i>pekná</i>
6.	<i>tvrdý</i>	<i>vysoký</i>	<i>ročná*</i>
7.	<i>mladý</i>	<i>mŕtvy</i>	<i>vydatá</i>
8.	<i>veľký</i>	<i>dobrý</i>	<i>dobrá</i>
9.	<i>vysoký</i>	<i>ďalší</i>	<i>ostatná</i>
10.	<i>ostatný</i>	<i>veľký</i>	<i>vlastná</i>
11.	<i>ďalší</i>	<i>mocný</i>	<i>neznáma</i>

¹⁰ *Ibidem*, s. 110.

¹¹ „Prístup k významu slova z pozície pragmatizmu v prísnom zmysle sa viaže na vyzdvihovanie toho, že človek je praktická bytosť a v tomto spôsobe jeho existencie sa prejavuje jeho fundamentálna konštitučná vlastnosť – sociálnosť. Formuje sa v sociálnej praxi, v ktorej dominuje jazyková prax – používanie jazyka ako súčasť sociálnych praktík. V tejto praxi sa konštituuju, reprodukuju a menia významy slov“ (*Ibidem*, s. 140).

12.	poriadny	<i>silný</i>	<i>istá</i>
13.	mohutný	bohatý	<i>rómska</i>
14.	<i>dospelý</i>	<i>istý</i>	<i>dospelá</i>
15.	<i>silný</i>	svätý	<i>nahá</i>
16.	<i>neznámy</i>	<i>cudzí</i>	<i>cudzia</i>
17.	tučný	biely	<i>ďalšia</i>
18.	statný	<i>pekný</i>	<i>slovenská</i>
19.	<i>pekný</i>	<i>ženatý</i>	<i>mŕtva</i>
20.	normálny	múdry	<i>silná</i>

*Adjektívum *ročný* sa vyskytuje v spojení s číslovkou, napr. *25-ročný, 25-ročná*.

Pri porovnaní adjektívnych kolokácií lexém *chlap* a *žena* zistíme, že 10 z 20 najfrekvencovanejších adjektív pri lexéme *chlap* sa neopakuje pri lexéme *žena*. Sú to: *mocný, správny, tvrdý, veľký, vysoký, poriadny, mohutný, tučný, statný, normálny*. Ak by sme pridali lexému *muž*, zoznam by sa rozšíril o 4 adjektíva: *bohatý, svätý, biely, múdry*. Všetky uvedené adjektíva sa dajú priradiť k niektorej z vlastností či schopností uvedených vo výskume rodov na Slovensku¹², napr. aktívny, asertívny prístup k práci či k verejnému pôsobeniu, orientácia na výkon a úspech, schopnosť finančne zabezpečiť rodinu, presadiť sa v zamestnaní, samostatne sa rozhodovať, podnikavosť a schopnosť obracať sa vo svete, autorita doma či v rodine, fyzická sila. Čiastočne sa adjektíva zhodujú aj s vlastnosťami vyplývajúcimi zo sondy do slovenských parémii. Jazykové prostriedky potvrdzujú konštrukciu mužského rodu etablovanú v slovenskom prostredí, čo však nie je vnímané ako prekvapujúce zistenie, pretože tvorba sociálneho konštruktú sa realizuje prostredníctvom jazyka a ním sa tiež daný konštrukt etabluje a stabilizuje. Dochádza to až do situácie, keď sa jazykové pomenovania stávajú vo vedomí používateľskej komunity neoddeliteľnou súčasťou denotátu. Lingvistka Skutnabb-Kangas uvažuje o role jazyka v reflektovaní skutočnosti:

Definície sveta určitých skupín, ich klasifikácie, to, čo vidia, ich perspektívy, sa javia všeobecne platné. A to sa odráža aj na jazyku. Zároveň sa jazyk používa práve na posilňovanie a rozvíjanie týchto definícií (...). Alternatívne

¹² Z. Bútorová, *Ženy a muži v priesečníku spoločenských očakávaní, Ona a on na Slovensku. Zaoštreň na rod a vek*, Bratislava 2008.

definície skutočnosti sa prehliadajú ako bezvýznamné, zneviditeľňujú sa alebo sa vyhlasujú za nevhodné¹³.

Citát potvrdzuje aj spojenie uvedeného súboru adjektív so súborom vlastností – ide o neustále opakovanie istých jazykových prostriedkov, ktoré sa pretaví do viery o všeobecnej platnosti a prítomnosti nimi zobrazovanej reality. V tomto tkvie aj podstata existencie pohlavno-rodového systému konkrétnej spoločnosti. „Základním kamenem udržování reality je proto ustavičné užívání téhož jazyka k objektivizování odvíjející se životné zkušenosti. Všichni, kteří používají tentýž jazyk, představují pro jedince v nejširším slova smyslu lidi, kteří udržují realitu.“¹⁴

V kolokáciách lexémy *chlap* sa na poprednej pozícii vyskytuje kolokácia *dobrý chlap*. Vzhľadom na to, že lexéma *dobrý* je hodnotiaca, predpokladáme, že na jej lexikálny význam má vplyv nadradená lexéma *chlap*, resp. že socializovaná zložka významu bude súvisieť s nadradeným slovom kolokácie.

Štandardné významy lexémy *dobrý*, vytvorené na základe redukcie sémantických komponentov a výberu relevantných či invariantných komponentov¹⁵, sú uvedené napr. v KSSJ¹⁶:

1. spĺňajúci mravné normy...
2. spĺňajúci odb., prac., spoloč. ap. požiadavky...
5. láskavý, vľúdny, prívetivý, dobrotivý, milý, op. zlý:
8. užitočný, osožný, prospešný, vhodný, výhodný, op. zlý...

Náhl'ad do SNK (verzia prim-9.0-public-vyv) ukázal až významovo protikladné použitie kolokácie *dobrý chlap*, ako dokumentujú tieto príklady:

[1] Vavrínek bol do vysokého veku *dobrý chlap*, lebo o pätnásť rokov mladšia Grékyňa rodila jedného syna za druhým.

[2] „Muži sa snažia zapáčiť ženám. No aj tak si väčšina z nás myslí, že *dobří chlapi* napokon dopadnú zle, lebo ženám sa z nejakého dôvodu páčia drsní darebáci.“

---

¹³ T. Skutnabb-Kangas, *Menšina, jazyk a rasizmus*, Bratislava 2000, s. 25-26.

¹⁴ P.L. Berger; T. Luckmann, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii věděni*, Brno 1999, s. 151.

¹⁵ Por. J. Dolník, *Jazyk...*, s. 114.

¹⁶ KSSJ – *Krátký slovník slovenského jazyka*, Bratislava 2003, <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=kssj4> [dátum prístupu: 12. 12. 2020].

[3] Mirka je s ním šťastná a to je podstatné. Jasné, že by mohla mať aj lepšieho, ale čo s tým narobíme, veď každý vie, že my baby *dobrych chlapov* nechceme.

Zatiaľ čo v prvom príklade má spojenie *dobrý chlap* význam zdravý, plodný, sexuálne aktívny, v druhom a treťom príklade by takýto význam nebol vhodný, tu vidíme príklad štandardného významu.

Zaznamenali sme niekoľko významových okruhov, resp. socializovaných významov kolokácie *dobrý chlap*. V niektorých uvedených kontextoch je významový variant kolokácie priezračný a jednoznačný, niekde môže mať použitá kolokácia viaceré významy. Nikdy však nie sú protichodné, ale komplementárne, napr.: *nepil*, *nefajčil*, *nechodil po krčmách*.

- Štandardný význam (podľa KSSJ)

[4] „Sú to *dobří chlapi*,“ žmurkol výčapník na osadenstvo bufetu. „Myslím, že áno,“ prisvedčil Hugo. „Murári, lešenári, betonári... Z celého Slovenska. Všetci odniekiaľ odišli, a teraz nemajú nič, len tento bufet. Niekedy sa pobijú, ale to len z takej clivoty. Cnie sa im za ženami a deťmi.“

[5] Ešte som na neho mohol zakričať, aby sa vrátil. Určite by to bol urobil. Lebo Vendel je *dobrý chlap*.

[6] V súvislosti z reformou verejnej správy si však neodpustil poznámku smerom k predsedovi Združenia miest a obcí Slovenska Michalovi Sýkorovi. Ten je podľa premiéra *dobrym chlapom*, ale keď ide o peniaze stále fňuká a plače. „Ochorel na typickú chorobu Slovákov,“ dodal.

[7] „Je veľa povolaných, ale málo vyvolených. Komisárov by sme mohli mať aj 5 000 000. Aby to nebol komisár, ktorý uspáva aj kobry indické ako Figel, pretože i keď je to *dobrý chlap*, ja ho poznám strašne dlho, ešte ako člena branno-bezpečnostného výboru v SNR, ale očakávam, že komisár by mal byť trochu akčnejší,“ povedal dnes pre agentúru SITA Slotka.

[8] „Hovadiny! Úplné hovadiny! Ale za to nemôže náš pán premiér, to je *dobrý chlap!*“ rozhorčoval sa na schodisku Krištofovho domu opitý hlas. „Však aj tým pochlebovačom povedal, že ho v televízii nemajú toľko chváliť, lebo potom sa zo správ nič nedozvie.“

[9] „Donútila som ho, aby sa s ňou rozišiel a ostal s nami. Vedela som, že je *dobrý chlap* a že keď zatlačím, svojho syna neopustí.“

[10] V starých kovbojkách *dobří chlapi* nosili biele klobúky a zlí čierne.

[11] Z hlasu majiteľa FK Dukla Jána Kováčika bolo cítiť, že rozhodnutie odvolať trénera Reháka ho osobne zbolelo. „Našu dôveru mal ešte aj pred pohárom v Ružomberku. Je to inteligentný a *dobrý chlap*.“

- Štandardný význam s uvedením konkrétnych atribútov patriacich k označeniu *dobrý*

[12] „Myslím, že som *dobrý chlap*. Som pracovitý, nikdy som nebol opitý, nemám to rád. Ktorá žena by však vydržala s manželom, ktorý je každý deň od rána do noci v montérkach, a keď príde víkend, ide koncertovať...

[13] Ja – priznávam sa – som po dvoch koktailoch oveľa *lepší chlap* ako inokedy – vtipnejší, pohotovejší, láskavejší, geniálnejší. A ušľachtilejší, morálne.

[14] Jánošík. Lepšieho historického spojenca by Fico hľadal len ťažko. Tak trochu zbojník, ale so širokým srdcom. Kradol síce len pre seba a svoje frajerky, ale ľud doteraz verí, že si išiel krpce zodrať, aby pánom bral a chudobným dával. No a hlavne to bol Slovak a *dobrý chlap*.

[15] Nikdy si nezaložil rodinu a tak s ňou býva v jednom domčeku. „Je to *dobrý chlap*. Aj mi pomôže, pokosí, dreva nanosí. Poslúcha, pokiaľ si nevypije. Vtedy sa z neho stáva celkom iný človek,“ obhajuje syna 83-ročná stareňka.

[16] Mohol by mu povedať, poznám vás, Karasík, pišťavý kriklúň, ale ste *dobrý chlap*, ste bojovník a obetavý pracovník, ale vedel, že nič by nemohol byť smiešnejšie pre nich aj preňho samého.

[17] Bez nás by Janko neuzrel svetlo sveta, nie veru. A otec, aký tvrdý, ale *dobrý chlap* bol jeho otec! Píľil a rúbal stromy, furmanil, ba aj na pltiach hengoal.

[18] „Veď máte muža. Ujček je *dobrý chlap*. A ešte je k svetlu. Ja si ho vážim. On jediný sa neodľahoval od môjho otca.

[19] „Bol to *dobrý chlap*, nikdy neodmietol pomôcť, teraz to my musíme vrátiť jeho deťom,“ hovoria bývalí kolegovia, hasička a záchranára, ktorý tragicky zahynul pri dopravnej nehode

[20] Bol to *dobrý chlap*. Vždy počúvol rozkaz.

[21] Prudko sa otočil. Hodil pohľad plný nepokoja na zem a hundral: – Javorec bol *dobrý chlap*. Dobrý. Krvou a dušou oddaný našej veci a takých je na poľane veľa...

[22] Tajomník i riaditeľ vyzerali *dobrí chlapi*, takých Fero uznával. Najmä riaditeľ sa mu pozdával, nebol namyslený ako ten v ich dedine.

[23] Maťo súhlasne žmurkol. *Dobrý chlap*, keď nechce nič zadarmo.

[24] Vravievalo sa, že *dobrý chlap*, hospodár, nemal ovládať len sedem remesiel, ale dvakrát toľko. Muži pletli košíky, opálky, zväzovali brezové metly...

- Silný, mohutný, urastený

[25] ... kým sme sa bili s Nemcami v dolinách, bolo nás neúrekom, ale keď nás vytlačili do hôr, zostalo nás dvanásť... – Ak je v každej rokline a na každej poľane dvanásť *dobrých chlapov*, vydržíme aj do konca vojny!

[26] Kúsok od Mlynian, asi tak ďaleko, čo by *dobrý chlap* kameňom dohodil, je botanická záhrada, ktorej hovoria arborétum.

[27] Vystrašený ušiel a Hraško medzitým pekne rúče odviezol voly. Keď prišiel do hory k zbojníkom, začali ho chváliť, že je hodný chlap. On povedal: „To verím. Ale *dobrý chlap* sem, *dobrý chlap* tam, veď ma ten žart mohol stáť život...“

[28] Mladík sa ponosoval: „Škrtil ma a bil.“ Starký ho tešil: „Nič ti nebude! *Dobrý chlap* sa vylíže aj z horších rán!“

[29] „Veď viem, ako by som nevedel? Aj tu vidím, po doline sa driape družstvo, čoraz vyššie sa driape, už *dobrý chlap* aj skalou dohodí, tak je blízko.

[30] Daj mi dvoch *dobrých chlapov* a ešte v túto hodinu ti unesieme milú.

[31] Potom odopol ohnutý, zlatými plieškami vybíjaný roh, naplnil medovinou a ponúkol kniežaťu. Akurátna miera pre *dobrého chlapa*, – pochvaľoval si Svätopluk, prechádzajúc palcom po zlatých ozdobách.

[32] Prv sa zdala, akoby nevedela do troch napočítať, a teraz ti už zastane *dobrého chlapa*, – povedali o nej prvé gazdiné v dedine...

[33] Obaja sa vydávajú za poľných kapitánov. Majú oddiel *dobrých chlapov*. Keď nie všetci, tak aspoň Matej Koza, Štefan Holub, Martin Macák a Gašpar Krekoška sú určite zbojníci.

[34] *Dobrý chlap*, silák, vrece múky vyhodil na plece ako slamku.

[35] Vytasil šablú a stínal zaradom dračie hlavy ako makovice. Tá dvadsiata štvrtá hlava však začala prosieť: „Odpusť mi, Vintalko. Predsa si len lepší chlap ako ja a moji bratia!“ Vintalko bol nielen *dobrý chlap*, ale mal aj láskavé srdce, nuž pokládal drakovi hlavy nazad a každá mu hneď prirástla, akoby ju nebol nikdy zoťal.

- Sexuálne aktívny

[36] Kde máš oči? Tá ešte dlho bude v najlepších rokoch. Nezapúdaj, že aj *najlepší chlapi* môžu len do suasantnef, ale každá žena až do smrti.

[37] Kebi si bôl jak *dobrý chlap* namieste, mohla bi si s ťebu zažiť zaiste. Nemosela bi sem g vojsku choďiť, ked si scem já trošičičku zažiť.

[38] Vieš, čo ma najviac prekvapilo... no však vieš, s tými vojakmi? Že taká pekná a veselá žena ako pani mäsiarová si so žiadnym vojakom nezačala... – Musí mať *dobrého chlapa*, načo by hľadala inde...

[39] Vavrinec bol do vysokého veku *dobrý chlap*, lebo o pätnásť rokov mladšia Grékyňa rodila jedného syna za druhým.

- Rád pije, znesie veľa alkoholu

[40] Podľa farby a vône sa zdá, že pijú čistý rum. Nie ešte dlho, lebo fľaša je ledva načatá. Po každom poháriku ich strasie, ale iba byťku ako *dobrých chlapov*.

[41] U nás sa za *dobrého chlapa* považuje taký, ktorý pije viac ako treba.

• Typický predstaviteľ skupiny

[42] Aj muži boli iní – voňali ako muži. Veď ako sa hovorí, *dobrý chlap* musí byť cítiť na sto honov...

Lexéma *dobrý* v spojení s lexémou *chlap* má tieto významy: splňajúci mravné normy, odborné, pracovné i spoločenské požiadavky, láskavý, milý, užitočný, osožný, silný (komponenty lexikálneho významu uvedené v slovníku), mohutný, urastený, sexuálne aktívny, chlap, ktorý rád pije a znesie veľa alkoholu, typický chlap – nositeľ typických vlastností (socializované komponenty lexikálneho významu).

Prieskum vybraných lexém, najmä kolokácie *dobrý chlap* v SNK názorne ilustruje sociálnu senzitivnosť lexém, ktorá vychádza z u nás dlhodobo stabilizovaného pohlavno-rodového systému. Sonda ukázala, že niektoré socializované významové komponenty sa vyskytujú vo výrazne menšej miere ako iné. Napríklad spojenie *dobrý chlap* v súvislosti s jeho typickou charakteristikou zameranou na pach (Aj muži boli iní – voňali ako muži. Veď ako sa hovorí, *dobrý chlap* musí byť cítiť na sto honov...) je najmenej používané zo všetkých socializovaných významových komponentov. Nevieme síce určiť, či toto spojenie bolo v minulosti rovnako frekventované ako spojenie *dobrý chlap* vo význame silný, mocný, urastený chlap, ale za jeho súčasným nízkym výskytom nepochybne stoja aj zmeny v sociálnom konštruovaní predstáv starostlivosti o mužské telo. Kontextová senzitivnosť lexém pomenúvajúcich osoby sa môže prostredníctvom pragmatického výskumu konkrétnych rečových prejavov stať jedným z indikátorov zmien prebiehajúcich v pohlavno-rodovom systéme spoločnosti.

Literatúra / References

- Berger P.L., Luckmann T., *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii věděni*, Brno 1999.
- Bútorová Z., Ženy a muži v priesečníku spoločenských očakávaní, [w:] *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*, Bratislava 2008, s. 19-42.
- Dolník J., *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*, Bratislava 2009.
- Dolník J., *Jazyk – človek – kultúra*, Bratislava 2010.
- Dolník J., *Jazyk v pragmatike*, Bratislava 2018.
- KSSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava 2003, <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=kssj4> [dátum prístupu: 12.12.2020].

- Kováčiková M., *Obráz muža a ženy v slovenskom paremiologickom fonde*, Bratislava 2012, s. 85-86.
- Renzetti C. M., Curran D., *Ženy, muži, spoločnosť*, Praha 2005.
- Skutnabb-Kangas T., *Menšina, jazyk a rasizmus*, Bratislava 2000.
- Slovenský národný korpus*, verzia prim-9.0-public-vyv, <https://korpus.sk/> [dátum prístupu: 12.12.2020).
- Urbancová L., *Socializovaný význam lexém označujúcich osoby*, „*Studia Academica Slovaca*” 2019, nr 48, , s. 251-261.
- Urbancová L., *Sociálna deixa v slovenčine (na príklade lexém slečna a pani)*, [w:] *Veda bez bariér*, Košice 2019, s. 60-62.
- Urbancová L., *Menný rod ako koncept odkazovania na sociálny status osoby*, [w:] *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*, Prešov 2019, s. 211-228.
- Urbancová L., *Socializovaná zložka lexikálneho významu oslovenia žien a mužov*, „*Inskrypcje*“ 2020, R VIII, z. 2 (15), s. 69-76.